

XX ASRDA BUXORO JADIDLARNING “TARBIYAI ATFOL” JAMIYATI FAOLIYATI VA UNING PEDAGOGIK FIKRLAR TARAQQIYOTIGI QO‘SHGAN HISSASI

Aslonov Madamin Mansurovich

**Buxoro shahar 24-son “Nurli maskan”
ixtisoslashtirilgan maktab-internati direktori
p.f.f.d.(PhD), dotsent**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20308761>

Annotatsiya: Ushbu maqolada Buxoro jadidlari faoliyati va ular tomonidan tashkil etilgan “Tarbiyai atfol” jamiyatining asl maqsadi millatga o‘zligini tanitish, ijtimoiy-siyosiy tuzumni tubdan isloh qilish orqali millat va vatanni istiqloqlga boshlaydigan yangi avlodni tarbiyalab yetishtirish masalasi haqida fikr yuritilib, ushbu faoliyat natijasida mamlakat iqtisodiyoti va boshqa barcha sohalarni yuksaltirishi maqsad qilinganligi, madaniyat-ma’naviyatni yuksalishiga ulkan hissa qo‘shganligi ilmiy-nazariy jihatdan asoslangan.

Kalit so‘zlar: Buxoro jadidlari, “Tarbiyai atfol” jamiyati, maorif, zamonaviy ta’lim, malakali kadrlar, davlat arboblari, ma’naviyat, madaniyat, Buxoro Xalq Sovet Respublikasi, taraqqiyot.

Buxoro hukumatining bir qator harakatlaridan so‘ng jadidlar yashirin faoliyat yuritib, yashirin maorif jamiyati tuzishga qaror qildilar. 1910-yil 3-dekabrda Buxoroda jadidlar va boshqa yangi o‘qitish usullari tarafdorlari “Tarbiyai atfol” (“Bolalar tarbiyasi”) jamiyatini tashkil qildilar.¹ Buxoroda Abduvohid Burhonovning tashabbusi bilan “Tarbiyai atfol” jamiyati tashkil etilib, sarmoyadorlarning homiyligi yordamida yoshlar Istanbul, Orenburg, Qozon, Konstantinopol singari xorij shaharlariga o‘qishga yuborildi. Mirzo Abduvohid va yana bir qator ma’rifatparvarlar xonadonlarda yoshlarga yangi usulda pinhona ta’lim berishda davom etdilar. 1904-1907-yillarda u haj safari qilib Eron, Xindiston, Arabiston mamlakatlarida sayohatda bo‘ldi. 1909-1913-yillarda “Tarbiyai atfol” jamiyati homiyligida Istanbulga o‘qishga ketdi². Xorijda o‘qigan yillarida Turkiyada milliy-ozodlik harakati namoyandalari va Istanbulda tahsil ko‘rayotgan boshqird, tatar, ozarbayjon taraqqiyparvarlari o‘rtasida maslakdoshlar orttirdi.

“Tarbiyai atfol” maxfiy jamiyati tarixini uning a’zolaridan biri S.Ayniy batafsil hikoya qiladi. U o‘z tarjimai holida unda belgilangan qoidalarni quyidagicha ta’riflaydi: “Biz jamiyat a’zolarini juda qattiqqo‘llik bilan qabul qildik. Bizning jamiyatimizni haqiqatan ham siyosiy deb atash mumkin emas va albatta, inqilobiy deb ham bo‘lmaydi. Lekin o‘zining o‘rta asr tuzumi bilan amir hukumati va Buxoroda o‘rta asr usullarini qo‘llagan rus chorizmi boshliqlari ilm-fan va ta’lim sohasidagi ishlarni hatto inqilobiy anglashdi, shuning uchun ham bizdek jamiyat a’zolarini “davlat” jinoyatchilari deb bilishgan”³.

A.I.Ishanov va B.X.Ergashevlarning ma’lumotiga ko‘ra, “Tarbiyai atfol” jamiyati a’zolari soni 30 nafarga yetdi.⁴ RSFSRning Buxorodagi vakolatli vakili K.Yurenevning 1921-yil 16-noyabrda tuzilgan “Buxoro Kommunistik partiyasi” notasida qayd etilganidek, bu jamiyat “katta va o‘rta savdogarlar, o‘qituvchilar, ruhoniylar va boylarning ilg‘or elementlaridan iborat edi”⁵. S.Ayniyning

¹ Tabarov S. Du makola // Sadoy Shark.-1989.-6-son.-S. 104.; Uning: “Tarbiyai atfol” // Sovet tonikasi ensiklopediyalari.-7-qism.-B.255.

² Наймов Н. Бухоро жади́длари.Тошкент. Фан. 2000.Б-8-13.

³ Ayniy S. Hayotim haqida qisqacha - Stalinobod, 1958.-B.75-76.

⁴ Ishanov A.I. Buxoro Xalq Sovet Respublikasi.-B.94; Ergashev B.X. Jadidchilik ijtimoiy-siyosiy g‘oyalarining shakllanishi va rivojlanishi tarixidan. Yosh buxoroliklar mafkurasi. -BILAN. 3 6.

⁵ Ishanov A.I. Fayzulla Xo‘jaev. Hayoti va faoliyati insho.-Toshkent: O‘zbekiston, 1972.-B.9.

yozihicha, “Tarbiyai atfol” jamiyati 28 kishidan iborat bo‘lib, shundan 14 nafari mulla yoki mulla o‘g‘illari, 3 nafari mudarrislardan bo‘lgan.⁶

“Tarbiyai atfol”ning asoschilari Abdulvohid Munzim, Ahmadjon Hamdiy, Homidxo‘ja Mehriy, Xoja Rofe va Mukammil Burhonovlardir. Keyinchalik Sadriddin Ayniy, Muso Sayidjonov, Mirza Nazrullo, Xoji Siroj (S.Ayniyning ukasi), Fazliddin Maxdum, Abduqodir Muhiddinov, Xoja Abdusattor, Ismoil Sadri, Xoshim Shoiq, Mirzo Pulod, Muhammad Azim, Mirzo Izatullo Aminzoda, Porok a‘zolari birlashdilar.⁷ Rahmat Rafiq, Usmonxo‘ja Po‘latxo‘jaev, Xalim Ashurov, aka-uka Mirzoamin va Mirzoisom Muxiddinovlar, Abdulxalilbek, G‘ulom Qodirlar ham jamiyat a‘zolari edilar. Jamiyatga Muxiddin Mansurov, Sadri Ziyov va Muhammad Ikrom (Ikromcha) tomonidan moddiy yordam ko‘rsatildi.⁸ Milliy tarkibi jihatidan “Tarbiyai atfol” jamiyati a‘zolari asosan tojik tilida so‘zlovchilar edi.

“Tarbiyai atfol” jamiyati, asosan, mahalliy ziyolilar va vujudga kelayotgan milliy burjuaziya manfaatlarini himoya qiluvchi vakillar edi. Keyinchalik bu jamiyat a‘zolarining ko‘pchiligi «moddiy jihatdan o‘rtacha va kambag‘al ziyolilar yoki mayda burjuaziyaga mansub diniy maktab o‘quvchilari, mayda do‘kondorlar, mayda amaldorlar edi. Yirik savdogarlar ham bor edi, ular “Tarbiyai atfol” jamiyatini moddiy jihatdan qo‘llab-quvvatlagan. Manbalarda Mansurov va Yoqubov singari yirik savdogarlarning nomlari qayd qilingan. Hatto yirik ulamolar ham bor edi, masalan, mulla Ikrom, lekin jadidlar tashkiloti asosan shahar mayda burjuaziyasidan tuzilgan⁹. F.Xo‘jaev yana uning ilk tashkilotchilaridan S.Ayniy – madrasa talabasi, dehqon kabilarning nomlari va ijtimoiy mavqei ko‘rsatadi; A. Burxonov (Munzim) — kotib, mayda savdogar; U. Po‘latxo‘jayev — mulla va mayda savdogarning o‘g‘li va b.¹⁰ “Jadidlar minbari va taktikasi ana shu shahar va ziyolilar tarkibiga to‘liq mos kelardi”, deb yozadi F.Xo‘jayev.¹¹

Garchi “Tarbiyai atfol” o‘z faoliyatini yozma, yashirin holatda, ma‘rifiy maqsadlar bilan cheklab qo‘ygan bo‘lsa-da, aslida bu jamiyat a‘zolari islohotlarni o‘tkazish, o‘sha paytdagi boshqaruv uslubiga qarshi siyosiy targ‘ibot olib borishdi. S.Ayniy jamiyatning vazifasini quyidagicha belgilaydi:

1.Maorif sohasida – xalqni ilm-ma‘rifat bilan tanishtirish, bilim olishga intilayotganlarga har tomonlama yordam berish, xalq orasida gazeta, jurnal va boshqa adabiyotlarni tarqatish. Jamiyatning har bir a‘zosi savodsizlarga har qanday fursatda ovoz chiqarib o‘qib berish uchun o‘zi bilan doimo gazeta va adabiy-ma‘rifiy kitob bo‘lishi shart, savodlilar uchun esa bahs boshlash zarur edi.

2.Xalq manfaatlarini himoya qilish sohasida – oddiy xalqning an‘anaviy isrofgarchiligi va yomon odatlarga qarshi kurashish, to‘y-hashamlar, motam tadbirlari vaqtidagi xarajatlarni kamaytirish.

3.Hukumatga qarshi tashviqot sohasida – amirlik hukmron doiralari (amir, qushbegi, beklar, qozilar, ruhoniylar)ning o‘zboshimchalik, zo‘ravonlik va istibdodlarini xalqqa ko‘rsatish.¹²

Yashirin jamiyat, S.Ayniy guvohlik berishicha, o‘z odamlarini amir safdoshlari davrasiga, amaldorlarning qabulxonalariga, madrasalarga kiritgan, davlat sirlarini ochib, oshkor qilgan,

⁶Ayniy S. Tarixi inqilobi Bukhoro.-B.232.

⁷Ayniy S. Tarixi inqilobi Bukhoro.-S.97-98, 133; Xotamov N. Buxoroda amir tuzumining ag‘darilishi.-B.7b.

⁸Ergashev B.X. Buxoro amirligidagi milliy ozodlik harakati mafkurasi.-B.24-25.

⁹Xo‘jaev F. Jadidlar/O‘rta Osiyodagi inqilobiy harakatning Yucherki.-M., 1926.-P. 8.

¹⁰Qarang: o‘sha yerda.

¹¹O‘sha yerda-9-bet.

¹²Ayniy S. Tarixi inqilobi Bukhoro, - 99-100-betlar.

korrupsiyada aybdor shaxslarni topib fosh qilgan, odamlarni ogohlantirgan. ta'qib qilish bilan tahdid qilinganlar.¹³

Jamiyat a'zosi bo'lish qiyin sharoitlar bilan bog'liq edi. Jamiyat kimnidir nomzod qilib ko'rsatgach, nomzodni chuqurroq o'rganish uchun ikki-uch kishidan iborat komissiya saylanardi. Ushbu komissiya o'z kuzatuvlari natijalarini yig'ilishga ma'lum qilganda, jamiyat a'zolari o'z navbatida nomzod to'g'risida o'zlarida mavjud bo'lgan ma'lumotlarni ma'lum qilardilar, agar nomzod ma'qullangan bo'lsa, nomzodni nomzodga jalb qilish uchun yangi komissiya tayinlanardi, jamiyat a'zolarini jalb etish va jamiyat mavjudligi sirlarini muddatidan oldin oshkor qilmaslik uchun nomzod bilan muzokaralar chog'ida faqat ushbu jamiyatni tashkil etish rejalashtirilganligi muhokama qilinardi. Agar muzokaralar ijobiy tomonga o'zgargan bo'lsa, nomzod ishtirokida kelajakdagi jamiyatning mavjud jamiyatga yaqin pozitsiyasi ishlab chiqilgan va nomzod bilan kelishuv tuzilgan. Yana yig'ilishda ma'ruza qilinib, agar nomzodlik yakuniga ko'ra qabul qilingan bo'lsa, ko'zda tutilgan shaxs ta'sis yig'ilishi ko'rinishidagi navbatdagi yig'ilishga taklif etilib, nomzodga jamiyat ustavi va kelishuvi topshirilardi. Imzo chekish uchun, keyin hamma o'rnidan turib, yangi a'zo-birodarni tantanali ravishda kutib olardi, unga jamiyat tarixini aytib berilib, a'zo bo'lishning murakkab tartibi sababi tushuntirilar va yangi a'zoga yetkazilgan noqulayliklar uchun uzr so'ralardi.¹⁴

S.Ayniyning ta'kidlashicha, “Buxoro hukumati va Rossiya siyosiy agentligining hushyorligi bilan hatto besh kishining ham yashirin maqsadlarda to'planishi mumkin bo'lgan barcha qiyinchiliklarga qaramay, “Tarbiyai atfol” jamiyati har oyda ikki marta, favqulodda holatlarda esa tez-tez yig'ilish o'tkazgan. Hukumatga kam ma'lum bo'lgan jamiyat a'zolarining uylarida yig'ilish ishtirokchilari oxirgi namozga azon va bu namozning tugashi orasidagi yarim soatlik vaqt ichida yolg'iz uchrashishardi va uchrashuv birinchi bomdod namozigacha kechasi bo'lib o'tardi.¹⁵

“Tarbiyai atfol” jamiyati o'z a'zolariga eng qattiq talablarni qo'ydi: axloqiy poklik, isrofgarchilikka qatnashmaslik, sharob ichmaslik, so'ziga sodiqlik, sir saqlay bilish va nihoyat, o'z farovonligidan oldin ta'lim-tarbiyaga fidoyilik kabi. “Tarbiyai atfol” jamiyati dasturida davlatga xiyonat ayblovinini oldindan bartaraf etish maqsadida “Jamiyatning siyosatga aloqasi yo'q”,- deb yozilgan edi. Bu soddalik maorifchilarni amir hokimiyatidan tezda qutqarib qoldi. Farzand tarbiyasi noqonuniy jamiyatni barpo etishni taqozo etgan bo'lsa, bu Buxoro sharoitida ma'rifat yo'lidagi har bir qadam eng dolzarb siyosat ekanligini anglatardi.

“Tarbiyai atfol” jamiyatining birinchi maqsadi bilim olmoqchi bo'lganlarga yordam berish, imkon qadar ko'proq odamlarni ilmni o'zlashtirishga undash edi. Buxoroda yangi usuldagi madrasalar bo'lmagani uchun, birgina yo'l qolgan, ya'ni yoshlarning chet elga o'qishga ketishiga ko'maklashish. Jadidlar Rossiyaning Orenburg, Qozon, Ufa, Baxchisaroy kabi musulmon markazlaridagi ta'lim muassasalari orqali kadrlar tayyorlashga alohida e'tibor qaratdilar. “Taraqqiyot tarafdorlari jamiyati g'oyalari to'g'risida ocherk” sarlavhasi ostida Turkiston viloyati xavfsizlik boshqarmasiga qilingan qoralashlardan birida “Tarbiyai atfol” jamiyati rus tilida so'zlashuvchi yoshlarga do'stona munosabatda ekanligi qisman ko'rsatilgan. Tili, rus savodxonligi va rus elementlari doirasida harakat qilganligi ta'kidlangan.¹⁶ Shuningdek, yoshlarning Turkiyaga, Istanbulga o'qishga ketishiga jamiyat a'zolari o'z hissalarini qo'shdilar. Arxiv hujjatlari shundan dalolat beradi. Shtab-kapitan Feninning yuqorida tilga olingan eslatmasida Buxoro jadidlari

¹³Shu yerda.

¹⁴ Samoylovich A. Yosh buxoriylarning birinchi maxfiy jamiyati // Vostok.-1922.-No1.-B.98.

¹⁵Ayniy S. Tarixi inkilobi Bukhoro.-B.98-99.

¹⁶TsGA RU.-F.I-461.-Op. 1.-D.968.-L. 13.

“Maktab ishlarini tashkil etishni o‘rganish uchun Rossiya, Turkiya va Misrga o‘z agentlarini yuboradilar”,- deyiladi ¹⁷.

Istanbulga o‘qish uchun ketayotganlar soni yildan-yilga ortib bordi. Ular bilan “Tarbiyai atfol” jamiyati aloqani davom ettirdi va 1909-yil oxirida Turkiya poytaxtida “Chamiyati tamimi maorifi Buxoro” (“Buxoro maorif targ‘iboti jamiyati”) tashkil etildi.¹⁸ Shu bilan birga, Konstantinopolda nashr etilgan “Buxoro foydali (baxtli) jamiyatining barchaga ilm tarqatish ustavi” risolasi Buxoroda tarqatilganini ta’kidlaymiz ¹⁹. “Buxoro bilimlarni tarqatish xayriya jamiyatining Nizomi” deb nomlangan shunga o‘xshash narsa, garchi qo‘lda yozilgan bo‘lsa ham, mualliflar tomonidan Rossiya siyosiy agentligiga taqdim etilgan. Ikkinchi “Nizom”da uning tashkiloti “shariatga muvofiq tashkil etilgani va umuman o‘zgarishlarga intilmasligi” aytilgan ²⁰. Har ikki hujjat, bizningcha, ko‘rsatilgan davrda Buxoro jadidlarining faol ma’rifiy faoliyatini tasdiqlaydi.

Arxiv ma’lumotlariga ko‘ra, 1910-yilda Konstantinopolda buxorolik yoshlarning 50 nafar vakili bo‘lib, ularning aksariyati turk maktablarida o‘qigan.²¹ Sadriddin Ayniy 1911-yilda Istanbulda 15 nafar talaba, 1914-yilda esa 30 nafar buxorolik yoshlar o‘qiganligini ko‘rsatadi.²² Talabalarni Turkiyaga jo‘natish xarajatlari uchun pul ma’rifatparvarlikka xayrixoh bo‘lgan savdogarlar va liberal arboblar orasidan undirilar, tabiiyki, jamiyat mavjudligining siri ochilmasdi. “Tarbiyai atfol” jamiyati qattiq nazorat mavjudligi tufayli Istanbuldagi talabalar bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri emas, balki u yerga vakil qilingan jamiyat a‘zolari orqali muloqot qilib, maxsus koddan foydalangan.²³

“Tarbiyai atfol” jamiyati bosma so‘zni ommalashtirishni o‘zining ikkinchi maqsadi deb bildi. Uning a‘zolari doimo o‘zlari bilan kitob va gazeta olib yurar, istalgan fursatda – ziyofatda, bozorda, temir yo‘l vagonida ovoz chiqarib o‘qir, savodli kishilarga gazeta tarqatar, ishonchli odamlarni obunachilarga aylantirardilar. Lekin o‘sha davrda Buxoroda birorta ham gazeta chiqmasdi. Rossiya imperiyasining musulmon shaharlarida, Turkiya va Eronda ishlab chiqarilgan gazetalarni tarqatish kerak edi.

“Tarbiyai atfol” jamiyatining uchinchi maqsadi zararli odatlarga qarshi kurash edi. Shariat nuqtai nazaridan isrofgarchilik – to‘y, dafn marosimlari, to‘ylar, ziyofatlar, hayvon urishtirishlar tanqid qilingan. Jamiyat a‘zolari o‘z qarindoshlarini isrofgarchilikdan saqladilar, ularni kambag‘allarga va madaniy maqsadlarga xayriya qilishga jalb qildilar.

“Tarbiyai atfol” jamiyati a‘zolari tomonidan “Ma’rifat” jamoat kutubxonasi ham tashkil etildi, unga Muso Saydjonov mudir, Abdulvohid Munzim, Qori Hoshim va Xoji Sirodjlal mudir etib tayinlandi.²⁴ So‘z o‘rnida shuni ta’kidlaymizki, 1914-yilning mart oyida “Tarbiyai atfol” jamiyati Qori Hoshimni Baxchisaroyga, Ismoil Gasprinskiy huzuriga yangi usuldagi maktablardagi o‘quv jarayoni bilan tanishish uchun yuboradi.²⁵ “Mullo Nasreddin”, “Hab-ul” kabi gazetalarni tarqatish bilan shug‘ullangan.²⁶ ²⁷ Aholiga ta’lim-tarbiyani yoyishda ma’lum rol o‘ynagan “Ma’rifat” xalq

¹⁷TsGARU-F1.-Op31.-D.653a.-L.32.

¹⁸G‘ofurov B.G. Tochikon.-K.2.-Dushanbe: Irfon, 1985.-B.257.

¹⁹ Ergashev B.X. Jadidchilik ijtimoiy-siyosiy g‘oyalarning shakllanishi va rivojlanishi tarixidan. Yosh buxoroliklar mafkurasi.-S.Zb.

²⁰TsGARU.-F.Z.-Op. 1.-D.356.-L. 17.

²¹O‘sha yerda, F.Z.-Op2.-D.155.-L.4-8.

²² Ayniy S.Tarixinkilobi Bukhoro.-S.YuO.

²³ Samoylovich A. Yosh buxoriylarning birinchi maxfiy jamiyati // Vostok.-1922.-No1.-B.99.

²⁴Ayniy S. Tarixi inkilobi Bukhoro.-S. 114.

²⁵Shu yerda.

kutubxonasi Abdurauf Fitrat yordamida Ismoil Gasprinskiyning “Dor-ur-rohat” (“Baxt mamlakati”) kitobi tarjimasini amalga oshirdi.

F.Xo‘jaev o‘zining o‘tmishini eslab, shunday yozgan edi: “1913-1916-yillardagi jadidlar faoliyatidagi ishtirokim, birinchidan, targ‘ibot ishlarida namoyon bo‘ldi; ikkinchidan, mablag‘ yig‘ish va shaxsiy moddiy yordam ko‘rsatish, uchinchidan, Fitrat va Abdu Vohid Burxonovlar orqali kitob va bir qancha darsliklar nashr etishda bo‘ldi. 1916-yilning o‘rtalaridan Buxoro binafshasining Karkinskiy va tumenlaridagi noqonuniy jadid to‘garaklari tarmog‘ini kengaytirishda qatnashdim.

1914-yil o‘rtalaridan Birinchi jahon urushi boshlanishi bilan “Tarbiyai atfol” jamiyati faoliyatida inqiroz vujudga keldi. Keyinchalik F.Xo‘jayev buni “Buxoroi sharif” va “Turon” gazetalarining yopilishi va ikki tomonlama senzuraning o‘rnatilishi, “Ma‘rifat” kitob jamiyati faoliyati ustidan nazorat kuchaytirilgani, shuningdek, o‘sish sur‘atlari bilan bog‘langan deb hisobladi. Rossiyadagi turklarga qarshi kayfiyat va ochiq harbiy tayyorgarlik (siz bilasizki, Rossiya Germaniya va Turkiya bilan urushga tayyorlanayotgan edi, shuning uchun amirlikning mustamlaka ma‘muriyati Buxorodagi muxolifat harakatini “Istanbulning hiylasi” deb hisoblardi) olib borilmoqda edi. Istanbul va Orenburgda tahsil olayotgan talabalar Buxoroga qaytarildi. Jadidchilik harakatining yosh yetakchilari, F.Xo‘jaevning ta‘kidlashicha, “jadidlarning Buxoro devorlari ichida yopilgan tor madaniyatlilik doirasidan chiqmagan avvalgi orzu-havaslarlari endi qanoatlantirmadi. Ular siyosiy nuqtani ilgari surish, siyosiy vazifalarni aniq belgilashni talab qildilar. Ularning yangi talablarida populizm motivlari allaqachon yaqqol eshitildi, ular soliqlarni kamaytirish, dehqonlarning og‘ir ahvolini yengillashtirish uchun kurashishni taklif qildilar. Ular amaldorlar faoliyatini tanqid qilib, byurokratik o‘zboshimchalikni cheklash uchun jadidlarning aralashuvini talab qildilar »²⁸.

1917-yil boshida “Tarbiyai atfol” jamiyati maktab va madrasalarni isloh qilish va oddiy xalq orasida ta‘lim-tarbiyani yoyish, bolalar va kattalarni o‘qitishdan manfaatdor bo‘lishda davom etdi. Jamiyat o‘z to‘plamlarini qattiq sir saqlagan. S.Ayniy ta‘kidlaganidek, bu davrda Sadri Ziyo, Qozi Saidjon va Mirzo Muxiddin Mansurovlar ayniqsa katta moliyaviy hissa qo‘shgan. S.Ayniyning qizi Xolida Ayniy ta‘kidlaganidek, 1917-yil boshida otasining “Tarbiyai atfol” jamiyatiga moddiy yordam bera olmagan bo‘lsa-da, 4 kishi o‘rtasida ta‘limni yoyish ishlaridagi ishtiroki ham katta ahamiyatga ega edi.

Rossiyadagi 1917-yil fevral inqilobidan keyin “Tarbiyai atfol” jamiyati bor-yo‘g‘i uch marta yig‘ilish o‘tkazdi va har safar uning a‘zolari o‘rtasida nizolar kelib chiqdi. Ayrimlar jamiyatni tarqatib yuborish va amir hukumatini boshqarish tizimini isloh qilishni talab qilayotganlarga ergashishni taklif qildilar. Nihoyat, uch kunlik munozaralardan so‘ng jamiyat o‘z faoliyatini vaqtincha to‘xtatishga qaror qilindi. Mirzo Nazrullo (Domullo Ikromning o‘g‘li), Homidxo‘ja Mehriy, Sadridin Ayniy va uning ukasi Sirojiddinchoydan tashqari qolgan jamiyat a‘zolari 1917-yil mart oyida vujudga kelgan Buxoro jadidlarining “Maxfiy jamiyati”ga qo‘shilishdi va ular siyosiy maqsadlarni ko‘zlaganlari uchun “Yosh buxoriylar” partiyasini tuzdilar,²⁹

Shunday qilib, Buxoro jadidlarining “Tarbiyai atfol” yashirin jamiyatining vujudga kelishi va uning a‘zolarining ma‘rifiy faoliyati, shubhasiz, Buxoro xalqlarining o‘z-o‘zini anglashidagi eng

²⁶“Siroch-ul-axbori afgoniya” fayllari Buxoro davlat me‘moriy-badiiy muzey-qo‘riqxonasida (inv. No10720), nomidagi Buxoro viloyat kutubxonasida saqlanadi. Ibn Sino (inv. No 484, 486, 494, 552, 588).

²⁷Ergashev B.X. Jadidchilik ijtimoiy-siyosiy g‘oyalarning shakllanishi va rivojlanishi tarixidan. Yosh buxoroliklar mafkurasi.-S.bb.

²⁸Xo‘jaev F. Buxorodagi inqilob tarixi va O‘rta Osiyoda milliy chegaralanish haqida.-B.22.

²⁹Samoylovich A. Yosh buxoriylarning birinchi maxfiy jamiyati // Vostok.-1922.-No1.-B.99.

muhim qadam bo'ldi. Bu jamiyat, albatta, hali o'zining, yetarlicha o'ylangan va ishlab chiqilgan dasturiy hujjatlariga ega emas edi, ularda ko'pincha siyosiy tajriba, ba'zan esa zarur professionallik yo'q edi. Biroq, bu bo'shliq qo'shni dunyo bilan aloqalar mavjudligi bilan to'ldirildi. Tabiiyki, "Tarbiyai atfol" jamiyati mahalliy va rus hokimiyatlari tomonidan doimiy nazorat ostida edi.

Xulosa o'rnida ta'kidlash joizki, Buxoro jadidlarining asrlar davomida o'zgarmagan eski maktabni isloh qilish tarafdori bo'lganligi va bu ta'lim tizimi o'rniga yangi, puxta uslubdagi maktablarning keng tarmog'ini tashkil etish maqsadi mavjudligidan dalolat beradi. keyinchalik yangi usul maktablari – "maktabhoi usuli jadid"ga aylantirildi. Ularda har bir musulmon uchun zarur bo'lgan diniy ilmlar bilan bir qatorda tarix, geografiya, arifmetika, geometriya, mantiq kabi fanlardan ham rus va arab tillarini yetarli darajada bilganlar. Bu maktablar o'qitish darajasi bo'yicha ham, o'quvchilar egallagan bilimlar miqdori bo'yicha ham eski maktablardan ancha yuqori edi. Bu yerda bolalar o'qish va yozishni an'anaviy eski maktablarga qaraganda tezroq va yaxshiroq o'rganishdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. Toshkent. O'zbekiston. 2018. b-497.
2. Dolimov U. Turkistonda jadid maktablari. Toshkent. Universitet. 2006. b-126.
3. Xudoyqulov A.M. Turkiston jadidlarining ta'lim-tarbiyaviy faoliyati (XIX asr oxiri – XX asr boshlari): Muallif avtoreferati. diss. Ph.D. ist. Fanlar.- Toshkent, 1995.- B. 17.
4. Наимов Н. Бухоро жадиdlари. Тошкент. Фан. 2000.Б-8-13.
5. Elbek. O'zbek bilim hay'ati va uning holi // Qizil bayroq. 1921-yil 1-oktyabr, Elbek. O'zbek elining bilim yurtlari //Qizil bayroq. 1921-yil 21-dekabr.
6. Toshqulov D. Yosh buxoroliklar: siyosiy-huquqiy qarashlar evolyutsiyasi // Inson va siyosat.- 1991. - No 6. - B. 75-82.
7. Ayniy S. Tarixi inkilobi Bukhoro.-B.232.
8. Xotamov N. Buxoroda amir tuzumining ag'darilishi.-84-bet.
9. Xo'jaev F. Jadidlar/O'rta Osiyodagi inqilobiy harakatning ocherk.-M.,1926.-P. 8.
10. Samoylovich A. Yosh buxoriylar va Sharqning birinchi maxfiy jamiyati.-1922.-No1.-B.98.
11. Tabarov S. Du makola // Sadoy Shark.-1989.-6-son.-S. 104.; Uning: "Tarbiyai atfol" // Sovet tonikasi ensiklopediyalari.-7-qism.-B.255.
12. Ishanov A.I. Buxoro Xalq Sovet Respublikasi.-B.94; Ergashev B.X. Jadidchilik ijtimoiy-siyosiy g'oyalarining shakllanishi va rivojlanishi tarixidan. Yosh buxoroliklar mafkurasi. -BILAN. 3 6.
13. Ayniy S. Hayotim haqida qisqacha - Stalinobod, 1958.-B.75-76.
14. Ishanov A.I. Fayzulla Xo'jaev. Hayoti va faoliyati insho.-Toshkent: O'zbekiston, 1972.-B.9.
15. Ergashev B.X. Buxoro amirligidagi milliy ozodlik harakati mafkurasi.-B.24-25.